

Соловєвим і „Крестним Календарем“. Думка про походження Кукши з племені Вятчів, хоч належить і не самому авторови, але доведена їм досить докладно. Взагалі-ж, коли-б не торжественний, панегірично піднесений тон, що так шкодить об'єктивному характерови „історичної розвідки, то розправа читалась би легко і навіть з інтересом. . О. Л.

П. А. Ивановъ — Историческія судьбы Волынской земли съ древнѣйшихъ временъ до к. XIV в. Одеса, 1895, ст. 2 + 317.

Т. зв. київська історична школа, давши серію монографій по історії поодиноких земель давньої Русі (Болоховська земля М. Дашкевича, дві монографії про Сіверську землю Д. Багалія і П. Голубовського, Поділе Н. Молчановського, Волинь А. Андрияшова, землі Кривицька і Дреговицька до к. XII в. Довнара-Запольського і шоя Київщина), могла сього року (1895) потішитись новим придбаннем — майже рівночасно вийшли дві нових монографії — про Смоленщину П. Голубовського і про Волинь П. Иванова.

Автор останньої, відомий кількома меншими розправами з української історії, меж иншою й із історії Волині XIV в., вперше виступає тепер ширшою розправою; тим мабуть треба витолкувати деякі технічні недостачи праці: автор часом говорить під текстом про те, що ліше було внести в текст, і навпаки; дотикаючись літератури предмету, часом наводить наче на приклад деякі погляди або погляд, і то не завжди важніший; іноді ширше застановляє ся над річами другорядними, коротко збуваючи важніше і т. п. Такі недостачи одначе не уймають користи і ваги сієї праці і, певне, зникнуть з часом.

В передмові автор зазначає, що, неважаючи на існування кількох праць по історії Волині, на внутрішню історію края не звернено уваги, і він (автор) по змозі старав ся сю недостачу поповнити.

Справді, давня Волинь нераз була предметом монографічного оброблення, але здебільшого, як частина Галицько-волинської держави, де її власна історія і устрій через те вже саме не могли бути докладно виясненні; хороша-ж спеціальна монографія д. Андрияшова цілком оминає внутрішню історію (про популярну квижку д. Петрова „Волинь“ не кажу, бо що до давньої Волині оперта вона на монографії д. Андрияшова). Таким чином вже тим одним праця д. Иванова пожадана, що з'являєть ся доповненням попередньої літератури. Але вона має й самостійну вартість, ставлячи і розв'язуючи деякі питання оригінально; нарешті — з'явившись вісім літ після праці д. Андрияшова, могла використати літературу, що до ній з'явилась.

Книга д. Іванова поділяється на сім глав — огляд фізичної географії (с. 7—11), „початкові мешканці Волині“ (с. 12—26); славянська людність Волині до к. X в. (с. 27—65); політична географія Волині з к. X до к. XIV в. (с. 66—106); політична історія Волині до полов. XII в. (107—146), теж до кінця XIV в. (146—262), „очерк“ внутрішнього устрою й побуту до к. XVI в. (263—314). Фізичну географію автор збув коротенько, ще коротше, ніж его попередник; не маючи нового матеріалу, може й нависне не схотів він сю справу ширше обговорити. Не багато міг він побільшити й археологічний матеріал, що становить підклад для його висновків про найдавнішу колонізацію Волині (в другій главі): по археології Волині дуже мало робилось і робить ся до сього часу. Одначе на основі археологічного матеріалу — т. зв. новокамяного періода (здебільшого — се припадкові находки) д. І. робить певні висновки по історії колонізації: з числа находок виводить густе або рідке залюднення, догадується, що колонізація Поліся почалась пізнійше й не йшла далеко в його глибину, а м. Ковель уважає можливою його границею, бо місце крайньої находки. При цілком припадковім характері нашого археологічного матеріалу такі висновки можуть мати лише значінне догадок.

Гл. III. автор починає так: „народи, що прибули з Азії до Росії при кінці новокамяної епохи й познаємили чоловіка тієї епохи з обробленням металів, були, правдоподібно, Славяне“ (с. 27). Такий вислов, нічим не уарґументований, можна уважати за мало оправданий — як відомо на території України-Руси залізна культура передхристиянська має дві виразно виріженні групи типів, з яких давнійша звичайно уважається перед-словянською; окрім того на межі України галицької й російської відомі сліди бронзової культури, так що тут вона могла істновати перед культурою залізною.

Що до відомостей по-за початковою літописю про волинську людність, д. І. виступає тут гострим скептиком: зарівно Валиана Масуди, Busani т. зв. географа Баварського і *Λευξενύσι* Костантина Порфирородного здають ся йому непевними що до своєї належности до Волині. Такий скептицизм може буде вже занадто великим що до *Λευξενύσι*; автор збиває їх тим, що племена Лучан літопись наш не знає; на те можна відповісти, що Лучане могло бути назвою вже секундарною, щоб так сказати, як і Волиняне (від Луцка і Волиня), і що Лучан знає Длуґош.

Переходячи до літописної етнографічної номенклятури, д. І. рішає питання про назви волинської людности трохи відмінно від своїх попередників, признаючи назву Бужан частковою — для західньої частини Дудібів, і далі встановлює ся над громадським устроєм, побутом і ві-

руваннями Волинян; для сих останніх автор покористувався сучасним етнографічним матеріалом з Волині — такий спосіб се вперше приложено до монографічного оброблення поодиноких давніх земель; етнографічний матеріал дійсно може виручати при бідности дат історичних. Що-до громадського устрою, то д. І. обмежаєть ся на увазі (с. 42—60) про істнування тих же фактів на Волині, які відомі нам по иньших місцях. Можна було звернути увагу на деякі натякання наших жерел про якісь більші союзи територіяльні до придучення Волині до Кііва; таким натяканнем з'являєть ся назва „Червенських городів“ (від Червена), далі назва Лучан (від Лучска) і Волинян (від Волиня) — в сих назвах полишили ся сліди давних організацій, яким надавано імя головного міста; можна догадуватись, що місцеві союзи були сполучені потім в більшім, з Волинем на чолі (навпереки якому, на знищення его впливу, підійс Володимир Св. нове місто, назване его йменнем і засноване, як догадують ся, в близшому сусідстві того ж Волиня).

Відділ політичної географії був дуже старанно оброблений в кинаї попередника д. Іванова — Андрияшова (де її присвячено коло третини всеї книги) і IV глава праці д. Іванова небагато прибавляє до неї, хоч теж докладно зводить належний матеріал. Не спиняючись на деяких питаннях в сій області, де ми не зходимось в наших поглядах з шановним автором, я перехожу до глав, присвячених політичній історії. В її огляді переважно д. І. держить ся ґрунту ясних і безперечних фактів; хоч в передмові виговорив він собі право уживати гипотетичного елемента, в сферу гипотез залукається він не залукаєть ся, але не дуже застановляєть ся і над синтезом фактів, зведенням їх до ширших виводів; часом, зазначаючи суперечні питання, лишає їх нерозвязаними і обминає неясні точки в історії. Се метода аналогічна з метою його попередника і деяких иньших заступників сїєї монографічної літератури (напр. Багалія в його історії Сіверщини), вона забезпечує автора від більших закидів, та позбавляє й можливости дати нові, ориґинальні виводи і комбінації: то трудно без дрібнішої аналізи історичного матеріала, користання з аналогії иньших земель і т. и.

Не спиняючись знов таки крок за кроком на виводах автора, значимо деякі точки. В епізоді про осліплення Василька і пізнішу війну д. Ів. держить ся традиційного погляда на відносини князів до того осліплення, який на мою думку ледви чи можна оправдати (див. доводи в розвідці „Волинська справа 1097—1102 р.“); не звернув уваги шановний автор і на замітку, зроблену про поводження володимерських „граван“: д. І. бачить тут володимерську людність і уживає свого факту до характеристики відносин Волинян до свого князя (с. 128, 265), тим

часом як в тільки що згаданій розвідці зазначено було (с. 24) і те, що погляди на се суперечні, і наведені були доводи за більшу правдоподібність думки, що мова іде зовсім не про волинську людність, а про залогу кїївського князя Сьвятополка, значить і виводів про внутрішнє жите Волині робити з того не можна. В сих, як і иньших питаннях, розминаючись з літературою тих питаць, автор повинний би зазначати суперечність поглядів в них і свої власні погляди мотивувати; аналогічне бачимо і в справі Давида: винуватячи його в смерті Ярополка (с. 123), автор не згадує про доволі широку полеміку за се між Тюриним (Смерть кн. Ярополка Ізяславича) і Соловєвим і обосторонні доводи.

Я спинив ся над сим епизоді більш з причини загальної, методологічної — що тут значну частину треба віднести на початковий брак техніки, се сказав я вже. Теж саме можна сказати про деякі не зовсім щасливі вирази, епітети — як назва „гіганта князя“ для Мономаха (с. 121), вираз „слава Романа греміла по всій Європі“ (с. 158). Діяльність Данила що до сполучення волинських земель і зміцнення своєї власти на Волині ледви зачиплена (с. 162), а заслуговала більшого; в відносинах татарських (на с. 166) не зазначено ріжницю до і після Бурундаєвого походу. і політика Татар (їх плян — пересварити Романовичів з сусїдами, забираючи їх в походи на Польщу, Литву) не освітлена відповідно; в питанню про рух антикнязівський автор признає його істнованнє, але збуває сю важну і все ще суперечну справу дуже коротко (с. 172).

Взагалі коротко, не входячи в суперечні питання, трактуючи історію XI—XIII в., автор ширше застановляє ся над темною історією Волині в першій половині XIV в. і присвячує їй майже половину свого історичного огляду. Ся частина праці представляє значну цїкавість; автор не заходить далеко на ховзькій дорозі гіпозез, трактує справу здержливо й обережно, літературу зібрав він доволі старанно, хоч не раз приходилось брати відомости з других рук — що треба пробачити за трудностию мати в Росії повний асортимент жерел і літератури. Автор виступає прихильником погляда про осїбність Юрія II і Болеслава Тройденевича, приймає погляд проф. Філевича на походи Казимира і уважає Любарта володарем Галичини до 1349 р., а Детка его намістником. Що до справи Юрія II, то не входячи в се питаннє (мені правдоподібнішим здаєть ся, що се була одна особа з Болеславом), то зверну увагу автора ще не одну згадку про его в Monumenta Pol. hist. V p. 8800.

Останні глава праці — про внутрішній устрій і побут Волині являєть са новинкою: д. Андріяшов ухилив ся від сього за для пезначности материялу. Д. Іванов позбирав старанно що міг і його кар-

тина внутрішньої історії Волині, хоч — неминуче — має багато незаповнених місць, має значну цікавість.

В основу політичного устрою землі д. І. справедливо кладе, як два головні чинники, князя і віче; за вічем признає він функцію загального контролю, тим часом як звичайний провід в справах політики й адміністрації належав до князя. Студіювання давнього політично-громадського устрою земель українсько-руських дійсно приводить до такого виводу, і сю загальну схему можна приложити й до Волині. Погляди автора на долю віча одначе представляють ся трохи неясними і, може — непевними: так ми читаємо у нього (с. 107), що до князювання Мономаховичів на Волині, князі з'являють ся тут на короткий час, не зживають ся з землею, тож „земля була сама собою, а князі самі собою“ (формула істориків-славянофілів), і се „мусіло впливати на розвій громадсько-вічевого життя на Волині.“ Далі (с. 266) автор каже, що найбільшу силу і вплив мало віче в XI в., що до пізнішого часу, то не вагаєть ся про існування його за Ізяслава Мстиславича, констатує його прояви за Мстислава і догадуєть ся про велику роллю його за Романа, також „велике значінне“ в XIII в., нарешті (с. 267) „з часом власть его по малу починає упадати, та прослідити процес сього упадку віча трудно“, а з причин автор вказує, як на важійшу — на розвиток княжої дружини і на татарську зверхність. Шановний автор не буде, певно, сперечатись, коли скажемо, що справа історії віча представляєть ся у нього, як сказано, неясно. Період до панування Мономаховичів що до віча мав свої відміни: інакше було в перших часах після того, як князь з київської династії засів на Волині — очевидно, лише з часом він з своєю дружиною міг взяти в свої руки провід у всіх справах земських, і народня самоуправа мали ще дуже широку сферу діяльности; за те князь, поки був підручником київського князя і чув у себе за плечима сили всієї київської держави (як було, скажем, за Ярослава) не потрібував дбати про ласку віча, не потрібував раз по раз відкликатись до віча і за його посередництвом слухати народнього живчика. Інакше стає знов, коли волинський князь опиняєть ся рівноправним членом князівської громади, виставленим на їх інтриги і еґотистичні пляни, і не маючи де інде підпори, мусів шукати її в своїй землі й у її репрезентації політичної — віча. Такою порою була друга половина XI в. і дальший час аж до сполучення волинських волостей в руках Романовичів, особливо ж моменти бурхливі, напр. боротьба Ізяслава Мстиславича з Володимерком і Юриєм, дитинні часи Романовичів. Сполучення ж волинських волостей в руках Романовичів, заспокоєння землі, устанлення міцного режиму, а при тім ще й певна антипатія до громадського чинника, яку ми по-

мічаємо за Романовичами під час їх боротьби з громадським рухом українським, було чи не головною причиною ослаблення вічевої діяльності. Що до боярства, то дійсно правдоподібно, що воно мало значну силу в землі (на се патакають заходи Мстислава Даниловича коло нього, його роздавання сел їм), але згадка в тестаменті кн. Володимира Васильковича про село, куплене у якогось Ходорка (пом. Ходорко, чи Фодорко, а не Фодорок) ще не може бути доводом, що в руках бояр „концентрувалось превелика (громадная) земельна власність.“ Виразних, безпосередних вказівок про се ми не маємо, можна припускати лише по аналогії з иньшими землями, а по части — виводити з істновання боярських лятифундій в пізнійші часи.

На сьому кінчимо свої уваги про книгу д. Іванова. Деякі уваги які ми тут зробили, не уймають ваги і ціни його праці, що з'являєть ся корисною вкладкою в українсько-руську істориографію, і ми щиро жичимо дальшого поспіху і розвою діяльності нового робітника на дорогій нам ниві.

М. Грушевський.

Систематическое описаніе славяно-россійскихъ рукописей собранія графа А. С. Уварова, въ четырехъ частяхъ, составилъ архимандритъ Леонидъ, Москва, 1893—4, 4^о, т. I ст. VII+694, т. II с. 577, т. III ст. 363, т. IV ст. 562, з рисунками (13).

Четвертим томом, виданим вже після смерти укладчика, закінчила ся монументальна опись знаменитої збірки рукописей графа Уварова (в Порічі Можайського уїзду Смоленськ. губ.). Колекция Царського, описана р. 1848 Стровим, була початком сієї збірки (750 пес), доповненої графом Олексієм Уваровим, так що перед смертю его вона містила вже 2250 пес, і то дїбрапих з сьвідомістю річи (між иньшим увійшла сюди колекция Сахарова); за невеликою виїмкою, се все — рукописи славянські. Розпочата опись сих нових набутоків не була докінчена (видано один том — проф. Сухомлинова), доперва 1885 р. взяв ся за се паново покійний вже тепер археограф -- архимандрит Троїцької Лаври Леонїд Кавелін, і довів до кінця.

Як значить ся в титулі, се опись систематична. Песи поділено що до змісту на вісімнадцять розділів, в яких знову їх згруповано в певні групи, означені на початку розділа (на пр. в першій части йдуть цілі біблії, далі поодинокі книги старого завіту, потім нового завіту — евангелія, апостоли, апокаліпсиси), і тільки в тих групах розміщено рукописи в порядку хронологічнім. Том перший містить відділи: 1 сьвяте письмо, 2 толкованне св. письма, 3 письма св. отець, 4 теологія догматична,